

iFilosofie

Tijdschrift van de ISVW | oktober 2024 | # 78

- **Virginia Woolf**
In de tandartsstoel
- **Angela Saini**
Over de oorsprong van
het patriarchaat
- **Jan Bransen**
'Filosofie vindt plaats
op straat'

 ISVW

Redactioneel

Wat hebben een verdoving, een olijfboom en een zeepkist met elkaar gemeen? Nee, geen idee? Welnu, ze figureren alledrie in deze *iFilosofie*. Je kunt het immers zo gek niet bedenken, of er is wel een filosoof die er een gedachte over heeft ontwikkeld. Het onderwerpenrepertoire is onuitputtelijk, en een beetje denker weet zelfs een schoenveter fenomenaal interessant te maken.

Schoenveters bewaren we evenwel voor een volgende keer: daar hadden we nu geen plek meer voor. Virginia Woolf neemt aardig wat ruimte in, en dat is volkomen terecht. Dat is nu een denker waarnaar je altijd luisteren wil, waarover ze ook schrijft. Haar vertaler Thomas Heij staat stil bij haar 'aandacht voor de veelheid en verscheidenheid van het alledaagse', en dan neemt ze je zelf mee naar een tandartsbezoek. Ja, dat wil je niet missen.

René ten Bos neemt een olijfboomcitaat als uitgangspunt voor mijmeringen bij Prinsjesdag en Jan Bransen verlangt naar zeepkistfilosofie. 'Filosofie is nog altijd een van de meest aantrekkelijke pogingen om iets wijzer te worden over onszelf', ronkt Jan, aan de tand gevoeld door Anne-Mathije Bogerd. Amen.

Verder hebben we het eveneens over Hele Serieuze Zaken, wees gerust. Het patriarchaat bijvoorbeeld, en Plato bovendien. Kan het nog serieuzer? En het raadsel van de geest, niet te vergeten; je wist nog niet dat je ook daar alles van wilde weten. Of niet? Lees en vind het uit.

Veel leesplezier,

Florian Jacobs (hoofdredacteur)

4

De egel, de vos en de Woolf

DOOR THOMAS HEIJ

8

Onder verdoving

DOOR VIRGINIA WOOLF

10

De patriarchen

Recensie: *De patriarchen* – Angela Saini

DOOR JOANNE ROUWENDAL

12

Para-doxaal. Buber

Column René ten Bos

15

Filosofie op de zeepkist

Interview met Jan Bransen

DOOR ANNE-MATHIJE BOGERD

18

Alles over Plato

Recensie: *Plato van Athene* – Robin Waterfield

DOOR ROGIER VAN DER WAL

21

We hebben een groot probleem, toch?

Recensie: *Het raadsel van de geest* – Bert Keizer

DOOR ANNE-MATHIJE BOGERD

De egel, de vos en de Woolf

In 1933 beleefde hij de gelukkigste uurtjes van zijn leven, zo herinnerde Isaiah Berlin zich. Als vierentwintigjarige, veelbelovende student aan Oxford was Berlin te gast bij een etentje van politicus en universiteitsbestuurder Herbert Fisher. Onder de aanwezigen was ook een nicht van Fisher. Die nicht, meer dan twee keer zo oud als Berlin, had met haar romans, verhalen en essays de literatuur blijvend veranderd: ze was niemand minder dan Virginia Woolf.

Door Thomas Heij

In *Personal Impressions* vertelt Berlin jaren later over zijn ontmoeting met Woolf. Ze was zonder twijfel de mooiste vrouw die hij ooit had gezien, al vond hij haar tamelijk nerveus en afwezig toen ze onzeker naar de dinertafel kwam lopen. Maar vervolgens raakte hij diep onder de indruk van haar manier van praten, de woorden die ze koos en de wijze waarop ze zich uitdrukte met fantastische beelden en eigenaardige analogieën. Zo'n fascinerende spreker zou hij nooit meer ontmoeten, hoogstens Pasternak kwam nog enigszins bij haar in de buurt, meende hij.

Over Woolfs schrijversdagboek zei Berlin dat het hem een werk leek van een hoogst verbeeldingsrijk genie, van iemand die beschikte over een ongeëvenaard vermogen om dingen op te merken en te beschrijven. Het deed hem denken aan wat een biograaf schreef over de beroemde danser Vaslav Nijinsky. Waar andere dansers, net als de meeste mensen, na een sprong meteen weer naar beneden kwamen, bleef Nijinsky nog even zweven voor hij neerkwam. Berlin zag dit vermogen om te zweven als 'een bepaald soort genialiteit die onder de Engelse schrijvers uit onze eeuw alleen te vinden is bij mevrouw Woolf'.

Egel of vos?

In dezelfde jaren waarin hij Woolf ontmoette, speelde Berlin met zijn medestudenten op cocktailparty's een soort intellectueel spelletje. Het werkte als volgt. Van een van zijn vrienden leerde Berlin een spreuk van de Griekse dichter Archilochus kennen: 'De vos weet van alles, maar de egel weet één groot iets.' Aan de hand van die spreuk deelde hij schrijvers in in egels en vossen. In de jaren vijftig gebruikte en verklaarde Berlin dit on-

derscheid in zijn essay over Lev Tolstoj, *De egel en de vos*. De egel, het diertje, heeft één verdediging: hij kan zich oprollen en zijn stekels uitzetten. De vos kent daarentegen vele trucs om aan te vallen. Bij denkers zit het zo:

Er is namelijk een grote kloof tussen enerzijds degenen die alles beschouwen vanuit één centrale visie, één min of meer coherent of uitgesproken systeem waarbinnen ze begrijpen, denken en voelen – een enkel, alomvattend, ordenend beginsel in het kader waarvan alles dat ze zijn en zeggen betekenis heeft – en anderzijds degenen die verschillende doelen nastreven, doelen die vaak onsamenhangend en zelfs tegenstrijdig zijn, en die, als er al sprake is van een onderling verband, louter door kunstgrepen met elkaar verband houden.

Degenen met één centraal idee zijn egels. Berlin schaaft Plato, Lucretius, Dante, Pascal, Hegel, Dostojevski, Nietzsche, Ibsen, Proust en elders ook Marx onder die categorie. Als vossen noemt hij Herodotus, Aristoteles, Montaigne, Erasmus, Molière, Goethe, Poesjkin, Balzac en Joyce. Negentien mannen. Maar hoe zit het met de vrouw die Berlin zo'n geniale schrijver vond? Was Virginia Woolf een egel of een vos?

Het leven

Uitgebreid schrijft Berlin niet over Woolf, maar hij noemt haar wel een aantal keer, nota bene in *De egel en de vos*, en daaruit kunnen we wat afleiden. Berlin zag

Tolstoj als de eerste voorstander van de beroemde aanklacht die Woolf een halve eeuw later indiende tegen de publieksprofeten van haar eigen generatie. Die aanklacht vinden we in het essay 'Moderne fictie'. Over 'publieksprofeten' H.G. Wells, Arnold Bennett en John Galsworthy schrijft Woolf daarin dat zij materialisten zijn: ze hebben zich niet beziggehouden met de geest maar met het lichaam.

Zulke schrijvers lijken volgens Woolf te worden beperkt door conventies, de regels van de roman. Ze moeten objecten zo natuurgetrouw mogelijk weergeven, een plot verzinnen, wat humor en wat tragiek toevoegen en ervoor zorgen dat alles geloofwaardig aandoet. Dat doen Wells, Bennett en Galsworthy volgens Woolf voortreffelijk, alleen ontbreekt er bij hen iets wezenlijks: leven. Want als we bij onszelf te rade gaan en ons afvragen of het leven wel zo is als zij het beschrijven, dan is het antwoord negatief.

In werkelijkheid draait het leven namelijk niet om uiterlijke voorvallen of sociaaleconomische en politieke feiten, maar om hartstochten, heldere momenten, transformerende gebeurtenissen en de normale dagelijkse openvolging van persoonlijke ervaringen. Het is de taak van de schrijver om de enorme lading dagelijkse indrukken, die als een aanhoudende regen neerdalen op de geest, te registreren, er patronen in te herkennen en na te gaan hoe ze inwerken op ons bewustzijn.

Inzicht bij Tolstoj

Tolstoj en Woolf veronderstellen beiden iets dat verder gaat dan de tastbare dingen die de materialistische romanciers zo nauwkeurig beschreven. Ze zoeken een onderliggende kracht, een stroom, 'het leven'. Soms krijgt de lezer daarvan een glimp te zien. Die heldere ogenblikken, momenten van begrip of inzicht, zijn in de werken van zowel Tolstoj als Woolf opvallend aanwezig. Een typisch voorbeeld van zo'n moment vinden we aan het eind van het eerste deel van *Oorlog en vrede*. Vorst Andrej Bolkonski, een van de hoofdpersonen, trekt met het leger van tsaar Alexander bij Austerlitz ten strijde tegen Napoleon. De Russen verliezen de slag en vorst Andrej raakt gewond en buiten bewustzijn. Als hij bijkomt, maakt vorst Andrej de door hem zo bewonderde Napoleon van dichtbij mee:

Zo onbetekenend leek alles wat Napoleon bezighield op dat moment, zo onbeduidend leek zijn held hem, met zijn kleinzielige ijdelheid en zijn vreugde om de overwinning, in vergelijking met die hoge, rechtvaardige en goede hemel die hij had gezien en begrepen, dat hij hem niet kon antwoorden. Alles leek hem even nutteloos en onbeduidend in vergelijking met die strenge en grootse gedachtegang, die verzwakking, bloedverlies, pijn en de nabijheid van de dood in hem hadden gewekt. Terwijl hij Napoleon in de ogen

keek, dacht vorst Andrej over de onbelangrijkheid van alle aardse grootsheid, over de onbelangrijkheid van het leven, waarvan niemand de betekenis kon doorgronden, en over de nog grotere onbelangrijkheid van de dood, waarvan geen sterveling de bedoeling kon begrijpen of uitleggen.

Zo zijn er meer momenten in *Oorlog en vrede* waarop de personages zien dat ze onderdeel zijn van een groter geheel. Een geheel dat geen mens echter volledig kan kennen. Niet alleen een veldslag, maar het gehele menselijk bestaan voltrekt zich volgens Tolstoj in een medium – of, zoals Berlin het ook noemt, een ‘levensstroom’. We zijn daarin volledig ondergedompeld en kunnen dat alleen van binnenuit verkennen. Dat punt benadrukt Tolstoj keer op keer, en daaruit zou je kunnen opmaken dat hij een egel is. Maar hoe vaak Tolstoj zijn punt ook maakt, tot een systeem of een visie komt hij in *Oorlog en vrede* niet. Tolstoj is een geniaal waarnemer die de kleinste details realistisch weet weer te geven, maar een helder begrip van de levensstroom hebben Tolstoj en zijn personages niet. Berlin concludeert: Tolstoj verlangt er hevig naar een egel te zijn, maar is en blijft een vos.

Zijn bij Woolf

Ook bij Virginia Woolf vinden we momenten van inzicht, in verschillende werken. Het meest uitgebreid en nadrukkelijk schrijft Woolf erover in het essay ‘Een schets van het verleden’ uit 1939. Daarin heten ze ‘moments of being’, dus levensmomenten, zijnsmomenten, of in de meest recente vertaling ‘wezenlijke momenten’. Woolf zet die momenten af tegen ‘moments of non-being’, momenten waarop we onbewust leven. Ze noemt dat onbewuste leven een moeilijk te beschrijven wattendeken, met daarin af en toe een helder moment, en verwijst daarbij naar Tolstoj:

Vaak als ik bezig was een van mijn zogenaamde romans te schrijven, was ik verbijsterd over ditzelfde probleem: namelijk, hoe je ‘onbewust bestaan’ – zoals ik het voor mezelf noem – moet beschrijven. Elke dag bestaat voor een veel groter deel uit onbewust dan uit bewust bestaan. [...] Die afzonderlijke momenten van bewust bestaan, of wezenlijke momenten, waren ingebed in veel meer momenten van onbewust bestaan. [...] Een echte schrijver kan op de een of andere manier beide vormen van bestaan beschrijven. Ik

vind dat Jane Austen dat kan, en Trollope; misschien ook Thackeray en Dickens en Tolstoj.

Verderop schrijft Woolf dat het vermogen om zulke heldere momenten te ervaren precies hetgeen is wat haar tot schrijver maakt. Op zulke momenten voelt ze dat er een achterliggende orde aan haar wordt onthuld en dat de mens daar onderdeel van uitmaakt. Voor Woolf is dit naar eigen zeggen een idee dat haar elke dag beïnvloedt en in de buurt komt van haar ‘filosofie’. Het achterliggende iets is wat ze probeert te vatten in haar essays en romans.

De kunsten als sleutel

Aan het begin van haar schrijverscarrière verhuisde Woolf naar Gordon Square in de Londense wijk Bloomsbury. Daar zag ze door de wijk trekkende straatmuzikanten: een Duits hoempaorkestje, gebruinde Italiaanse orgeldraaiers en zwierende violisten. Waar de pleinbewoners op hen neerkeken, wijdde Woolf in 1905 een artikel aan hen, waarin ze deze straatmuzikanten priesterlijke kwaliteiten toedicht. Ondanks hun vodden en hun ongepolijste muziek, bewogen de straatmuzikanten zich met gesloten ogen in een trance van muzikale euforie door de straten. Dat bewees voor Woolf dat ze muziek voelden in hun ziel, dat ze als een soort noble wilden toegang hadden tot het ritme en de harmonie in de wereld. Volgens Woolf is zelfs ieder mens in staat dat ritme te ervaren. Het ritme in de geest is verwant aan onze hartslag en onze hartslag lijkt weer op de ‘grootse hartslag’ die we kunnen waarnemen in de bossen en op verlaten plekken. Hiermee hint ze in muzikale termen op het bestaan van een kracht en een ordening achter het alledaagse. Via mooie muziek kunnen we in contact komen met een ritmische harmonie ‘die het leven voor heel even tot een samenhangend en muzikaal geheel maakt’. Wanneer Woolf schrijft over de andere kunsten, grijpt ze terug op de beelden van de wilde, het ritme en het leven. Na een bioscoopbezoek schreef ze in 1926 een essay waarin ze de filmkunst vergelijkt met de muziek. Maar in filmkunst is verkeerd om geboren, meent ze, want de techniek is veel verder ontwikkeld dan wat ermee moet worden uitgedrukt. Alsof een stam wilden (daar is de wilde weer) een verzameling concertinstrumenten heeft gevonden en daar zonder enige kennis van muziek op tekeer is gegaan. Soms ervaren we in de bioscoop echter een ‘levensstoot’, dan vangen we ‘door de nevelen van onbelangrijke emoties, door de dikke spreij van immense bedrevenheid en enorme efficiëntie, een glimp op van iets wezenlijks binnenin’.

In 'Brief aan een jonge dichter' uit 1931 vinden we soortgelijke ideeën. Woolf stelt daarin dat de dichter moet vertrouwen op zijn primitiefste instinct, het gevoel voor ritme: 'Het enige wat je nu hoeft te doen, is bij het raam te gaan staan en frank en vrij je ritmegevoel open en dicht, open en dicht te laten gaan, tot het ene met het andere versmelt, tot de taxi's dansen met de narcissen, tot er een geheel is gemaakt van al deze afzonderlijke fragmenten.' Ze voegt daaraan toe dat ze niet precies weet wat ze bedoelt met 'ritme' of met 'het leven'. Dat laat ze aan de dichter. Woolf was dichter noch muzikant; ze was schrijver. En als ze reflecteert op de schrijfkunst, krijgen we misschien nog het duidelijkste beeld van wat ze bedoelt. In *De uitreis*, Woolfs eerste roman, lezen we een gesprek tussen een schrijver en een pianiste:

Wat ik wil bereiken met het schrijven van boeken is waarschijnlijk ongeveer hetzelfde als wat jij wilt als je pianospeelt,' zei hij over zijn schouder. 'We willen ontdekken wat er achter de dingen schuilt, niet? Kijk die lichtjes daar beneden,' vervolgde hij, 'overal uitgestrooid. De dingen die ik voel, komen als die lichtjes bij me op... ik wil ze combineren... Heb je wel eens vuurwerk gezien dat patronen vormt?... Ik wil patronen vormen...'

Het devies voor de kunstenaar is dus: openstaan voor het ritme, indrukken vastleggen en in je opnemen, onderlinge relaties proberen te vinden en patronen te vormen zodat er een kunstwerk, een geordend geheel ontstaat. Dus Woolf was een egel?

De vos in Woolf

Aan het eind van *De jaren*, Woolfs laatste grote en succesvolle roman, blikt de zeventigjarige Eleanor terug op haar leven. Ze vraagt zich af wat een leven eigenlijk is en dan komen er herinneringen in haar op:

Duizenden dingen kwamen weer boven. Atomen dansten van elkaar weg en hoopen zich op. Maar hoe vormden ze dat wat je een leven noemde? [...] Er moet een ander leven zijn, dacht ze terwijl ze zich geprikkeld in haar stoel liet wegzinken. Niet in dromen; maar hier en nu, in deze kamer onder levende mensen. Het voelde alsof ze met wapperende haren op de rand van een afgrond stond; ze stond op het punt zich aan iets vast te grijpen dat haar net ontglipte.

Die ervaring van Eleanor weerspiegelt die van Woolf zelf. Woolf vermoedde dat er een bepaalde kracht was die alle losse indrukken, alledaagse ervaringen en herinnering omvatte, maar hoe die kracht precies werkte, hoe 'het leven' er precies uitzag, dat wist Woolf niet. Het blijft bij tijdelijk en beperkt inzicht, en zodra ze naar meer grijpt, lijkt het haar te ontglippen.

Momenten van inzicht zijn niet voldoende om een egel te zijn. Dat blijkt als we kijken naar James Joyce. Over de begrafenis-scène in het zesde hoofdstuk van *Ulysses* schrijft Woolf in 'Moderne Fictie': 'Als we het leven zelf willen: hier is het.' Ze prijst die scène om zijn onsamenhangendheid en om de plotse bliksemflitsen van betekenis, waarmee Joyce meesterlijk de werking van de geest benadert. De epifanieën, flitsen van inzicht, lijken op de zijnsmomenten van Woolf. Bij beiden gaat het om een tijdelijk besef van verbondenheid met een groter geheel, bij beiden blijft dat besef beperkt. In 'De egel en de vos' deelt Berlin Joyce in bij de vossen.

Met haar zoektocht naar 'het leven' leek Woolf wel iets weg te hebben van een egel. Maar ze schreef niet vanuit een systeem of centraal idee om in te vullen of te illustreren. Met haar aandacht voor de veelheid en verscheidenheid van het alledaagse was ze uiteindelijk toch een vos. Of misschien omschreef ze zichzelf in 'Een schets van het verleden' nog beter: 'Ik zie mezelf als een vis in een stroom; afdrijvend; op dezelfde plaats gehouden; maar ben niet in staat de stroom te beschrijven.'

Isaiah Berlin, *De egel en de vos*. Vertaald door Thomas Heij, ISVW Uitgevers, 2020.

Onder verdoving

In dit bondige essay, geschreven in 1929 en voor het eerst gepubliceerd in 1950, beschrijft Virginia Woolf een tandartsbezoek. Op ironische wijze reflecteert zij op haar ervaringen onder verdoving en het onvermogen om tot diepere inzichten te komen. Het essay is afkomstig uit de onlangs verschenen collectie *Woorden willen losjes leven*, die werd samengesteld en vertaald door Thomas Heij en Pauline Slot.

Virginia Woolf

Misschien is het niet nodig om uitgebreid stil te staan bij de omstandigheden. Maar weinig mensen zullen nog nooit een kies hebben laten trekken onder verdoving. De tandarts staat er smetteloos en onpersoonlijk bij in zijn lange witte jas. Hij vraagt ons de benen niet te kruisen en plaatst een steuntje onder onze kin. Dan komt de anesthesist binnen, met een tas die net zo smetteloos en onpersoonlijk is als de tandarts en net zo zwart als de ander wit is. Het lijkt alsof ze uniform gekleed zijn en beiden tot een aparte mensensoort horen, een soort derde sekse.

De alledaagse conventies vallen weg, want in het alledaagse leven doe je nadat je een onbekende man de hand hebt geschud niet zomaar je mond open om hem een gebroken tand te tonen. De kersverse relatie met de derde sekse is star, statig en kleurloos, maar niettemin menselijk. Dit zijn de mensen die het inschepen en ontschepen van de menselijke geest begeleiden. Dit zijn degenen die op de grens van leven en dood staan en de geest met schone, onpersoonlijke, antiseptische handen van de ene naar de andere toestand helpen.

Goed dan, ik geef mezelf aan u over, zeggen we, en we plaatsen onze benen naast elkaar. En op uw commando stop ik met door mijn mond ademen en adem ik door mijn neus, adem ik diep, adem ik zachtjes, en de beemoedigende woorden dat we goed meewerken zijn als een afscheidsgroet, een vaarwel van de beambte die het ritueel van het ontschepen regelt. Al snel zijn we uit zijn handen.

Met elke ademteug halen we verwarring binnen, halen we duisternis binnen, zakken we weg, vallen we uiteen, als een wolk van dwarrelende roetvlokken. En we gaan de zee op: met elke ademhaling raken we verder van de

kust af, doorklieven we de hete golven van een nieuw, zwavelig en duister bestaan waarin we zonder houvast spartelen, met alleen nog vreemde relieken van oude herinneringen, zodanig verlengd en uitgerekt dat ze de wereld waaruit we ze meenamen lijken te bespotten, als de gebogen spiegels op een kermis die het lichaam eerst uitrekken en dan weer opblazen, ook al proberen we via hen nog met de oude wereld in contact te blijven.

En terwijl we dieper en dieper wegzinken en afdrijven van de kust, lijken we te worden meegezogen in het kielzog van een vlug vliedend en steeds verdwijnend zwart ding dat razendsnel voor ons uit wordt getrokken. We worden ons iets gewaar wat we in de andere wereld nooit konden zien, iets waarnaar we op zoek zijn gestuurd. Alle oude zekerheden worden vlekkerig en verstrooid, omdat ze hiermee vergeleken onbelangrijk zijn, als oude kledingstukken verfrommeld op een hoop gegooid, omdat we naakt moeten zijn voor deze jacht, deze achtervolging – al onze meest gekoesterde overtuigingen en zekerheden en genoegens ondergaan hetzelfde lot.

Terwijl we onder een lage, donkere hemel rondzweven, vliegen we in het spoor van deze waarheid die ons, als we haar zouden vatten, voor eeuwig zou verlichten. En we gaan sneller en sneller voort, en de hele wereld wordt spiraalvormig, als wielen en cirkels om ons heen, ze komt steeds dichterbij, totdat ze ons door een gat in het midden lijkt te persen dat zo nauw is dat we pijn voelen als ons hoofd wordt samengedrukt. Ja, we lijken te worden geplet tussen de bovenwereld en de onderwereld, maar dan neemt de druk ineens af en wordt de hele opening wijder. We gaan door een kloof, komen plots weer in het daglicht terecht, en we zien een glazen kom en we horen een stem die zegt: 'Mond spoelen.'

Mond spoelen,' terwijl een stroompje warm bloed tussen onze lippen vloeit. Zo worden we weer ontvangen door de beampten. De waarheid die zo snel voor ons uit werd getrokken, verdwijnt weer.

Dit is een veelvoorkomende ervaring. Iedereen maakt haar weleens mee. Toch lijkt ze iets te verduidelijken over wat ons wel vaker opvalt, bijvoorbeeld in een derdeklastreincoupé. Want als we door de lange, smalle coupé kijken, met zoveel verschillende mensen die tegenover elkaar zitten, moeten onszelf wel een paar vragen stellen. Als ze eerst dát zijn, mijmeren we, kijkend naar een kind van drie, door welk proces worden ze dan dát? En nu kijken we naar een zwaarlijvige oude man met een verzenddoos of naar een opzichtig geklede vrouw met een rood aangelopen gezicht. Waardoor heeft die wonderlijke verandering zich voltrokken? Door welke indrukken, welke ervaringen? Afgezien van enkele zeer zeldzame gevallen lijkt het verstrijken van zestig of zeventig jaar namelijk als een gesel over het gladde, roze gezicht te zijn gegaan, alsof het een vreemd

stukje informatie heeft overgedragen, waardoor, hoezeer de gelaatstrekken onderling ook verschillen, de ogen van oude mensen altijd dezelfde uitdrukking hebben.

Wat is dat dan voor stukje informatie, vragen we ons af. Is het mogelijk dat al deze mensen meerdere malen onder verdoving zijn geweest? Langzaam maar zeker zijn ze gaan denken dat wat zich voor hen afspeelt maar weinig te betekenen heeft. Ze weten dat ze er voor een luttel bedragje van verlost kunnen raken. Ze zullen dan iets anders zien, iets belangrijkers, dat misschien wel door het water wordt getrokken.

Maar wat vrijwel geen van hen met zekerheid kan zeggen, is of hij of zij er echt van verlost wil worden. Daar zitten ze, de loodgieter met zijn loden spoel, de man met zijn verzenddoos, de burgervrouw met haar pakje van Selfridges, onbewust malend over de vraag of er in deze wereld, vergeleken bij die andere, wel betekenis schuilt en welke waarheid het was die door het water

voor hen uitschoot. Ze kwamen bij voordat ze die te pakken hadden. En de andere wereld verdween. En om die misschien weer te vergeten of te verhullen gingen ze naar de pub, of naar Oxford Street om een hoed te kopen.

Als we door de derdeklascoupé kijken, zien we dat alle mannen en vrouwen van boven de twintig meermaals onder verdoving zijn geweest – dat heeft de uitdrukking op hun gezicht het meest van al veranderd. Een onveranderd gezicht zou er haast idioot uitzien. Maar er zijn natuurlijk ook enkele gezichten die eruitzien alsof ze wat daar door het water schoot hebben weten te vangen.

Virginia Woolf, *Onder verdoving*.
In *Woorden willen losjes leven*.
Vertaald en ingeleid door Thomas Heij en Pauline Slot. Leusden: ISVW Uitgevers, 2024

De patriarchen

In de film *Barbie* wordt de kijker geïntroduceerd in een fascinerende matriarchale samenleving waar de mannelijke figuur, Ken, de onderdrukte is. Hij is dan ook verbluft wanneer hij met een patriarchale samenleving in contact komt. Een soortgelijke verbazing ervaarde ik bij het lezen van Angela Saini's *De patriarchen*, waarin de permanente rol van matriarchale samenlevingen centraal staat.

Door Joanne Rouwendal

Eeuwenlang werd mannelijke dominantie gezien als een onvermijdelijk kenmerk van menselijke samenlevingen. Maar Angela Saini stelt in haar boek *De patriarchen* deze veronderstelling ter discussie en onderzoekt hoe ons begrip van genderongelijkheid zou veranderen als we niet langer zouden aannemen dat mannen altijd over vrouwen hebben geregeerd.

Saini onthult een complexe geschiedenis van het patriarchaat, beginnend in de prehistorie en zich verspreidend over de hele wereld tot op de dag van vandaag. Ze laat zien hoe machtige mannen duizenden jaren geleden al een voorsprong hadden in het voortbrengen van nakomelingen, en hoe gendercodes werden ingevoerd om de belangen van deze elites te dienen.

Vanaf het ontstaan van de vroegste staten begonnen genderongelijkheid en patriarchale structuren zich langzaam over delen van Europa, Azië en het Midden-

Oosten te verspreiden, zij het met weerstand. Toch hebben voor die tijd vele matriarchale stammen samengevoond, geleefd en gewerkt. Deze stammen functioneerden rondom de vrouw. Mannen gingen bij hun schoonmoeder wonen en in sommige matriarchale samenlevingen verhuisde men niet en voedden de broers hun neefjes en nichtjes op. In andere matriarchale samenlevingen waren vrouwen het hoofd van de samenleving en namen zij de uiteindelijke beslissingen. Saini onderzoekt ook hoe kolonialisme en rijkdom patriarchale gewoonten hebben verspreid en de traditionele manieren van leven hebben veranderd.

Hoewel het boek belooft inzicht te bieden in het ontstaan van patriarchale samenlevingen, richt het zich voornamelijk op de zoektocht naar matriarchale structuren. Dit kan teleurstellend zijn voor lezers die op zoek zijn naar een diepgaande analyse van patriarchale systemen. Desondanks biedt de nadruk op matriarchale samenlevingen een interessante visie waardoor we onze traditionele opvattingen over genderrollen kunnen heroverwegen. Zo is Saini's boek het bewijs dat een patriarchale samenleving niet altijd de norm is geweest. In de zoektocht naar matriarchale samenlevingen lijkt de auteur de matriarchale structuur vaak gunstiger te beoordelen dan de patriarchale tegenhanger. Dit levert bij mij vragen op: zouden we over moeten gaan tot een matriarchale samenleving en waarom lijkt dit de overhand te nemen ten opzichte van een egalitaire samenleving? Daarmee ontstaan vragen over de objectiviteit van de analyse. Bovendien lijkt de zoektocht naar egalitaire samenlevingen naar de achtergrond te verdwijnen, wat een gemiste kans is voor een uitgebreide verkenning van alternatieve sociale structuren.

Een ander punt van kritiek is de speculatieve aard van het boek, waarbij veel onderzoeken worden aangehaald

met termen als 'waarschijnlijk' of 'zeer aannemelijk'. Hoewel dit deels inherent is aan het onderwerp van gender en macht, kan het de geloofwaardigheid van de argumenten verminderen en de lezer met onbeantwoorde vragen achterlaten. Bovendien heb ik het boek als onsamenhangend ervaren en mist het een duidelijke structuur, wat mijn begrip van het boek en overzicht over de verscheidene onderwerpen heeft belemmerd.

Ondanks deze kritiekpunten biedt *De patriarchen* wel een waardevol startpunt voor de zoektocht naar een egalitaire samenleving. Het boek daagt conventionele opvattingen uit en laat zien dat er alternatieve manieren zijn om machtsstructuren en genderrollen te organiseren. De auteur haalt een breed scala aan onderzoeken aan en brengt nuances aan in de complexe discussie over gender en macht. Het is een inspiratie voor verdere discussie en onderzoek naar dit belangrijke onderwerp en is vooral gericht aan de lezer die zich wil verdiepen in de verscheidene onderzoeken over dit onderwerp, maar de tijd en energie niet heeft deze onderzoeken zelf te lezen en te bundelen. *De patriarchen* biedt hoop door te laten zien hoe oude overtuigingen worden ondermijnd en hoe de strijd voor gelijkheid voortduurt, zelfs in het licht van tegenwerking, waarmee onze samenleving hervormd kan worden.

Angela Saini, *De patriarchen: De oorsprong van ongelijkheid*. Vertaald door Alexander van Kesteren. Utrecht: Ten Have, 2023

Para-doxaal. Buber

‘Eens gingen de bomen erop uit om een koning te kiezen. Ze vroegen de olijfboom: ‘Wilt u onze koning zijn?’ Maar de olijfboom antwoordde: ‘Zou ik ophouden mijn olie af te staan, waarmee mensen en goden worden vereerd, om wat te wuiven boven de andere bomen uit?’

Dit keer geen citaat uit een filosofieboek, maar een citaat uit de Bijbel. U treft het aan in *Rechters* 9: 8-9. Op het moment dat ik deze column schrijf, is het Prinsjesdag. Mensen vergapen zich op deze dag aan de Gouden Koets en aan het koninklijke echtpaar, meer dan aan de boodschappen van het huidige kabinet. Er lijkt geen enkel gevaar te zijn.

Het citaat leert ons anders. Het maakt deel uit van de zogenoemde Jotam-fabel. Deze Jotam was de enige van de zeventig zonen van Gideon die de slachtpartij overleefde die werd aangericht door een ‘legertje gewetenloze avonturiers’ die koning Abimelech voor ‘zeventig sjekel’ had ingehuurd. Vlak voordat hij Israël zou ontvluchten vond Jotam het gepast de burgers in zijn land alsnog te waarschuwen voor de koning die ze nota bene zelf vanwege familiebanden verkozen hadden.

Niet alleen spreekt hij over olijfbomen die weigeren boven andere bomen uit te wuiven, maar ook andere bomen en

planten weigeren het koningschap, omdat ze begrijpen dat ze op een andere manier veel dienstbaarder voor het volk kunnen zijn. Uiteindelijk wordt een doornenstruik opgevoerd die wel koning wil worden, maar de prijs die daarvoor betaald wordt is dat uit zijn takken ‘vuur zal komen dat de ceders van Libanon zal verteren’. De lezer weet inmiddels dat Abimelech deze doornenstruik is.

Over wat de pointe van de fabel is, is eindeloos veel gediscussieerd, ook in de filosofie. Koningen zijn nutteloos en beschermen de mensen in het land niet, hooguit de ‘ambtenaren’ en de ‘hovelingen’ die voor hem werken. Koningen zorgen dus ook voor ongebreidelde bureaucratie. Wie mij niet gelooft, raad ik aan 1 Samuel 8: 14-15 er op na te slaan. Als ze tot slot ook nog eens lichtelijk ontvlambaar blijken te zijn, worden ze een direct gevaar voor de mensen. Aan al deze ellende moest ik denken op Prinsjesdag.

Nu kan men de fabel natuurlijk op twee manieren lezen. Gaat het om een

René ten Bos

categorische verwerping van de monarchie of gaat het slechts om een waarschuwing tegen slechte koningen? Veel exegeten stellen het laatste. De hele Bijbel staat vol met figuren zoals Abimelech. Maar maakt een slechte koning het koningschap als zodanig ook slecht? De Oostenrijks-Israëlitische filosoof Martin Buber (1878-1965) vindt van wel. Hij koos voor de radicalere interpretatie en begrijpt de Jotam-fabel als één van “de sterkste anti-monarchistische passages uit de wereldliteratuur” überhaupt.

Maar wat is Bubers alternatief voor het koningschap? In een boek uit 1956 dat *Königtum Gottes* heet, stelt hij onomwonden dat de theocratie een prima alternatief is. Waar de koning was, moet God weer komen. Zijn argument is gebaseerd op het idee dat in een samenleving nooit rechtvaardigheid zal heersen als een

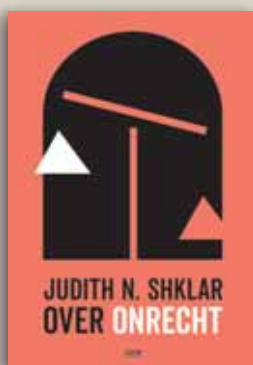
deel van het volk de baas is over het andere deel. Voor God zijn wij allemaal mensenkinderen en daarmee ook gelijkwaardig. Precies deze solidariteit maakt gezagsuitoefening van de ene over de andere mens onaanvaardbaar.

Hamvraag: wat levert God wat een koning niet kan leveren? Antwoord: niets anders dan *charis*, de goddelijke gave die altijd precies op het juiste moment komt en waar de mensen simpelweg op moeten leren vertrouwen. De kern van dit idee is dat alleen de heerschappij van God ons kan vrijwaren tegen onderdrukking en geweld. Mensen, of ze nu koning zijn of niet, kunnen en willen dit niet.

Mooie ideeën. Saillant detail tot slot: in 1963 reikte de oma van onze huidige koning de Erasmusprijs uit aan de inmiddels hoogbejaarde Buber. Naar verluidt hadden ze de interessantste gesprekken. Wat, zo vroeg ik me op de jongste Prinsjesdag af, zou Willem-Alexander nog van deze legendarische ontmoeting weten?

Over onrecht

Judith N. Shklar

'De politiek filosoof die decennia werd onderschat is nu eindelijk in het Nederlands te lezen' – *Filosofie Magazine*

224 blz. | € 24,95

Het geluk van nabijheid

Hannah Arendt over vriendschap en democratie

Lieve Goorden

'Zoals de gedachte groeit uit de omgang met onszelf, zo groeit identiteit uit de omgang met onze vrienden.' – *Lieve Goorden*

244 blz. | € 19,95

Woorden willen losjes leven

Essays over schrijverschap

Virginia Woolf

'Vergeet de sterren: lees deze essays van Virginia Woolf als je van denken houdt.' – *Trouw*

288 blz. | € 24,95

De kracht van gras

Walt Whitman en onze tijd

Jan-Hendrik Bakker

'Onze tijd vraagt om een radicale filosofie waarin kosmos, persoon en samenleving één geheel vormen.' – *Jan-Hendrik Bakker*

232 blz. | € 19,95

De toekomst van werk

Van hiërarchie naar democratie

Lisa Herzog

'Herzog laat zien hoe urgent de democratisering van werk nu is, en ze geeft eigentijdse, realistische oplossingen om daadwerkelijk tot een cultuurverandering te komen.' – *Trouw*

208 blz. | € 24,95

Trauma en waarheid

Als taal tekortschiet

Wouter Kusters (red.)

'In het diepst van het trauma liggen de verschrikkingen, maar ook de mogelijkheden om een nieuwe wereld te scheppen.' – *Wouter Kusters*

184 blz. | € 14,95

Filosofie op de zeepkist

Een interview met Jan Bransen

Filosofie is een gezamenlijke bezigheid. Dat beschrijft hoogleraar Filosofie van de gedragswetenschappen Jan Bransen in zijn nieuwste boek *En nu? De mens als bedreigde diersoort*. Crisissen volgen elkaar in hoog tempo op. Wat kunnen we daaraan doen? We moeten anders leren denken, aldus Bransen. Daarover filosoferen we in de lounge van de ISVW in Leusden.

Door Anne-Mathije Bogerd

Waarom heb je dit boek geschreven?

Duurzaamheid is een nieuw thema dat in de reguliere filosofie nog niet genoeg aandacht heeft gekregen. Op dit moment begint iedereen erover te schrijven, dertig jaar terug was duurzaamheid geen wijsgerig antropologisch thema. Destijds heb ik een aantal artikelen gepubliceerd en die wilde ik bijeenbrengen in een boek. Daaruit zijn de afzonderlijke hoofdstukken ontstaan. Sommige artikelen zijn niet opgenomen, andere artikelen zijn aangepast of speciaal voor het boek geschreven.

Op dit moment wordt er veel geschreven over duurzaamheid en het Antropoceen. Hoe onderscheid jij je daarin met jouw boek?

Dat is een goede vraag. Het boek is een uitnodiging om op een andere manier naar mensen te kijken en wijkt af van de manier waarop andere auteurs over duurzaamheid schrijven. Het boek is optimistisch, er wordt geen haast gepretendeerd om problemen op te lossen en ik maak van duurzaamheid een mentaliteitsverandering. Dat zie je terug in de 'van-naar'-hoofdstukken. [Bransen nodigt de lezer uit om anders te denken aan de hand van elf mentaliteitsveranderingen. Elk hoofdstuk beoogt een verandering, bijvoorbeeld van heerser naar debutant – AMB]. Het belangrijkste verschil is dat ik niet wil dat dit boek bijdraagt aan een groeiende stapel deskundigheid of intellectuele wijsheid. Natuurlijk ontsnapt dit boek er niet aan dat het een deftig boek wordt op een stapel met allemaal elitaire mensen die ingewikkelde praatjes verkopen, maar dat is niet de fi-

losofie. Filosofie vindt plaats op straat. Eigenlijk zou ik echt op een zeepkist moeten staan.

Je brengt nieuwe concepten naar voren in je boek, waaronder de opkomst van de debutant. Wie is dat?

Een debutant is een beginneling, iemand die pas net komt kijken. Evolutionair gezien stel ik dat wij er pas

net zijn, wij zijn debutanten tussen andere levende soorten in een levende omgeving. Een debutant heeft geen last van de macht der gewoonte, hij kan met een frisse blik kijken naar wat hier gebeurt.

Ons onderwijs maakt van debutanten leerlingen, die naar school moeten, die hun mond moeten houden en voorlopig moeten begrijpen dat andere mensen hun opdrachten geven. Dat is niet wat ik met 'debutant' bedoel. Ze mogen nergens over meepraten en zeker geen verontrustende vragen stellen. Ik wil de debutant van twee tot vier jaar prominent maken, het kind dat de waaromvragen stelt. Ik vind het belangrijk dat we de rol van debutant kunnen spelen, ook als we al vertrouwd zijn met een praktijk. Het opnieuw innemen van de debutantenrol kan verfrissend werken. Je gaat opnieuw kijken naar vreemde vanzelfsprekendheden die in een praktijk ingesleten zijn.

Op welke manier ben jij een debutant?

Wat bij een debutant hoort is dat hij niet alleen nieuwsgierig en enthousiast is, maar ook met verwondering kan kijken. Een debutant is eropuit om in iedere situatie te leren en zichzelf blijvend te ontwikkelen. Ik denk dat ik dat overal waar ik kom probeer te doen. Dat slijt erin als een vaardigheid.

Wat is die vaardigheid?

Verbazing en het hebben van een open blik voor reële mogelijkheden die gemakkelijk over het hoofd gezien kunnen worden. Je hebt heel veel polarisatie, je moet links of rechts stemmen. De uitdaging is het vinden van een derde alternatief. En dat betekent niet een derde partij die in het midden zit, maar de zoektocht naar het rijke midden. Een plek die nog niet goed verkend is, die kan ontsnappen aan de zwakheden van beide buitenkanten en kan profiteren van de kracht van beide buitenkanten. Dat is de mooiste positie. Als de debutant oog gaat hebben voor wat er mogelijk is in situaties waarin alles volkomen automatisch één kant op lijkt te gaan, dan ziet hij meer mogelijkheden.

Moeten we de verwachting hebben dat iedereen een debutant wordt? Hoe ziet de wereld er dan uit?

Dat zou ik wel willen meemaken. Het gaat er ook om de rol van debutant te kunnen spelen. Als iedereen die rol kan spelen op momenten dat er behoefte is aan een open houding en een ander alternatief, dan gaat de wereld er heel anders uitzien. Ik ben geen visionair, dat wil ik niet zijn. Ik wil niet de suggestie wekken dat ik weet waar deze wereld heen zou moeten. We zitten met de

ballast die we nu hebben, we ploeteren nu. Wat is nodig in deze situatie? Ik heb geen flauw idee waar we heen moeten, we moeten het goede kunnen definiëren zonder nastreving van een uitkomst. Dat is vernieuwend aan mijn boek.

Je schrijft ook over de morele gastmens, wat houdt dat in?

Gastmens is niet zo moeilijk te bevatten. De gastmens is degene die gastvrijheid biedt aan anderen. Het is iemand die op een ogenschijnlijk onfatsoenlijke manier de ruimte in beslag neemt om die ruimte vervolgens aan anderen als zijn gasten aan te bieden. Hij neemt regie in het besef dat dat niet betekent dat hij de enige is die de regie heeft, hij geeft tegelijkertijd de regie uit handen. Hij geeft gastvrijheid en gastverantwoordelijkheid. Waarom het moreel is? De morele gastmens duidt de ondefinieerbaarheid van een situatie in morele termen. De gastmens is betrokken op het goede, zonder te weten wat het goede precies is, behalve dan het bieden van gastvrijheid. Op het moment van de inval in Israël waarbij moord en verderf werd verspreid, zijn er ongetwijfeld mensen geweest die opstonden als morele gastmensen. Zij probeerden comfort te organiseren en richting te geven, gericht op het goede. De morele gastmens is altijd gericht op ingrijpen en inrichting geven aan een verder verloop van een bepaald scenario, zonder precies te weten hoe iets moet gaan aflopen.

Wie is jouw voorbeeld van een moreel gastmens?

Dat vind ik lastig. De morele gastmens is niet een type persoon die dat zijn of haar hele leven is, het gaat om gedragingen. Het is iemand die iets goed kan doen in concrete situaties. Ik denk niet dat Greta Thunberg altijd een moreel gastmens is. Maar toen zij als 14-jarig meisje voor het stadhuis in Stockholm ging zitten was dat een mooie vorm van de ruimte veranderen om het scenario anders te laten verlopen.

Hoe ziet ons scenario er nu uit?

We hebben de neiging om te gemakkelijk en te lui abstract te praten. Wat moeten we nu doen? Dat klinkt alsof duidelijk is wat 'nu' is en wie 'we' zijn. Zelfs als we het zo klein maken als onze situatie op dit moment, maken we het onmiddellijk groter. We zijn al bezig met het einde van dit specifieke scenario. Het is vaag wat de grenzen hierin zijn en wie er allemaal meedoen. Daarin nemen we voortdurend stilzwijgende bepalingen op. Ik maak het zo klein als dit

gesprek, maar jij bedoelde iets groters. Dat was niet direct duidelijk. Het bewust worden van grenzen is een belangrijk onderdeel van het debutant zijn en moreel gastmens zijn. De debutant weet eigenlijk niet goed wat de grenzen zijn, dat hoort bij een debutant. De morele gastmens grijpt in omdat de grenzen vaag geworden zijn en geeft zelf grenzen aan.

Is er een rol weggelegd voor de overheid in onze debutantenrol? Hebben we nudging nodig?

Nudging hebben we altijd nodig. Ik ben fan van een democratische verhouding tot de overheid. Ten diepste zijn wij de overheid zelf. In het neoliberale denken wordt de overheid al snel als een soort vijand gezien. De gedachtegang is daarbij dat wij als burgers ons eigenbelang nastreven en dat de overheid onze vrijheid moet regelen. Die overheid zijn wij echter zelf. Regeren en geregeerd worden zijn twee kanten van dezelfde medaille. Er is allerlei ruimte voor de overheid. Het is een institutie, net als de ISVW. In instituties gaan bepaalde gewoonten macht krijgen, daar moeten we voorzichtig mee omgaan en ze steeds opnieuw bevragen.

Wat is jouw eigen kritiek op het boek?

Ik leen kritiek van anderen. Er wordt veel gezegd in het boek, maar de aardbewoner komt niet goed uit de verf. Dat vind ik wel kloppen. Er zijn teksten over sociale interactie, maar interactie met de bomen, de aarde, het plantenzwerm is nauwelijks aanwezig. De eerste twee hoofdstukken zijn te moeilijk, dat is een lastig begin. Tegelijkertijd vind ik dat het geploeter uiteindelijk wordt beloond. Wat best uit te leggen is als kritiek, die ik ook accepteer, is het volgende: ik heb niet de energie om alles wat over dit onderwerp geschreven is te bestuderen of te lezen. Ik verzin het allemaal zelf en daarmee doe ik vast allerlei mensen tekort die ook al heel goed en lang nagedacht en geschreven hebben. Ik heb daar het geduld niet voor en het tweede is een rechtvaardige maar ook retorische truc. Ik schrijf voor een breed publiek dat al die andere dingen ook niet gelezen heeft. Ik wil de praktijk van filosofie veranderen. Ik denk niet dat het op zich goed is om bij te willen dragen aan het corpus dat er al over dit onderwerp is. Dat doe ik niet, ik wil niet dat het filosofische debat in zichzelf gekeerd blijft. Liever zeg ik gewoon wat ik vind.

Ben jij trots op je boek?

Ja, ik ben wel trots. Het grappige is dat het op allerlei manieren een groepsproduct is. Ik ben trots op de layout van de kaft en de samenhang in het boek, dat heb

ik niet alleen gedaan. Het voelde alsof die tekst geschreven wilde worden en ik het niet zelf verzonnen had. Dat klopt niet en toch ook weer wel. Iedereen die schrijft snapt dit. Ik wist niet dat ik dit kon schrijven. Ik heb geschreven wat ik niet verzinnen kon.

Jan Bransen, *En nu? De mens als bedreigde diersoort*. Leusden: ISVW Uitgevers, 2024

Alles over Plato

Plato is een grote naam in de filosofie, maar veel biografieën kreeg hij niet. Classicus en vertaler Robin Waterfield heeft zich er nu aan gewaagd en schreef een mooi boek, dat ook ingaat op het avontuur dat Plato in Syracuse aanging om zijn ideeën over politiek in de praktijk te brengen.

Door Rogier van der Wal

Onlangs kwam in het nieuws dat er een verkoolde papyrus uit Herculaneum ontcijferd was waarin het leven van Plato besproken werd. Plato had koorts en beklagde zich over een Thracische slavin toen zij onritmisch op haar fluit speelde; kort daarna zou hij zijn overleden. Hij zou begraven zijn in de tuin van de Academie, vlakbij het *mouseion*. Hoewel bij dergelijke berichten altijd enige scepsis op z'n plaats is, was het toch even wereldnieuws. Dat laatste illustreert de enorme status van Plato als filosoof; iedereen die iets langer met filosofie bezig is kent het befaamde citaat van Whitehead over de westerse filosofie als een serie voetnoten bij Plato.

Die status ontleent hij voornamelijk aan de dialogen die onder zijn naam zijn overgeleverd. De bronnen die we over zijn leven hebben zijn van veel later datum en gelden als weinig betrouwbaar; veel ervan zouden we tegenwoordig afdoen als roddeljournalistiek. Des te knapper dat Robin Waterfield er nu in geslaagd is om een lijvige biografie over Plato te schrijven, die blijkens zijn voorwoord niet meer pretendeert te zijn dan een brede inleiding tot het oeuvre van Plato. Door gegevens te combineren kan hij zowel van Plato als van diens oeuvre en diens school een goed beeld schetsen. Waterfield citeert trouwens naast Whitehead ook Ralph Waldo Emerson: 'Plato is de oorsprong van alle dingen waar denkers nog altijd over schrijven en debatteren.'

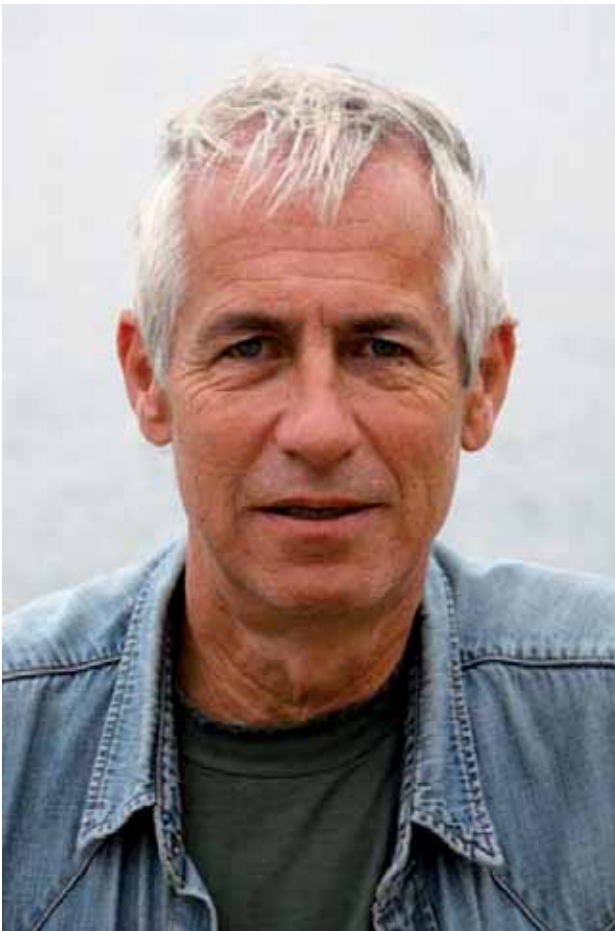
Hij begint door aan te geven welke van Plato's dialogen en brieven hij als authentiek beschouwt. Van de dialogen zijn dat er 28, van de dertien onder Plato's naam overgeleverde brieven maar drie. Daaronder zit wel de (lange) zevende brief.

Het boek schetst hoe Plato opgroeide in Athene in oorlogstijd: daar woedde toen net de Peloponnesische Oorlog tussen de aartsrivalen Athene en Sparta, die dertig jaar duurde en uiteindelijk door Sparta gewonnen werd. Plato kwam uit een welgestelde familie en had twee oudere broers en een zus. Plato kreeg waarschijnlijk een opvoeding en opleiding zoals die in een intellectueel milieu gebruikelijk waren. Hij begon ooit als dichter, moest zoals alle jongens onder de wapenen en was voorbestemd om de politiek in te gaan, maar toen gebeurden er achter elkaar twee dingen die roet in het eten gooiden: in 404 greep een aantal aristocraten, onder wie een oom en een neef van Plato, de macht in Athene en vestigde het schrikbewind dat 'de Dertig Tirannen' genoemd wordt. Dat leidde tot zuiveringen, maar het bewind was instabiel en werd het jaar erop alweer ten val gebracht. Enkele jaren later volgde de aanklacht tegen Socrates, die beschuldigd werd van

goddeloosheid en het bederven van de jeugd. Toen dat resulteerde in de dood van Socrates, die door Plato als leraar hooggeschat werd (hij kende Socrates vanaf zijn zestienste en trok een kleine tien jaar met hem op), trok Plato zich helemaal terug uit de politiek en begon hij zijn filosofische werken te schrijven.

Die komen in het boek van Waterfield uitgebreid voorbij, maar zonder dat het boek leidt tot opsommingen of droge samenvattingen. Integendeel, de vaart blijft erin en het relaas is prima te volgen, ook zonder detailkennis van het oeuvre van Plato. De auteur slikt zeker niet alles voor zoete koek – zo is hij bijvoorbeeld sceptisch over de vele reizen die Plato volgens sommige klassieke auteurs gemaakt zou hebben – en is op zoek naar de essentie van het denken van Socrates en Plato. Die behelst volgens hem vooral dat Plato ons wil uitdagen om zelf (verder) te denken, en ons daarbij bewust te zijn van het grote verschil tussen kennis en mening, tussen weten en geloven. Een van de ergste denkfouten is in zijn ogen te denken dat je iets weet wanneer je in feite onwetend bent.

Robin Waterfield

Waterfield onderscheidt twee clusters van samenhangende werken plus een restgroep. Dat past prima bij het traditionele beeld van vroege (Socratische) dialogen, die uit de middenperiode en een aantal latere dialogen, met de *Wetten* als laatste, geschreven toen Plato al een oude man was.

Het is hier niet de plaats om alle details te belichten. Je kunt goed merken dat deze auteur zeer goed thuis is in Plato's oeuvre, dat hij zelf ook integraal in het Engels vertaald heeft en waar hij al meer dan veertig jaar studie aan heeft besteed. Er is een apart hoofdstuk over de Academie, de school die Plato in 383 v.Chr. begon. In het lesprogramma namen meetkunde en astronomie een voorname plaats in, omdat Plato geloofde dat je via die vakken kennis kon opdoen van eenheid, harmonie, orde en verhoudingen. In Plato's school kwam een groep van ongeveer vijftig filosofen samen voor studie, deels oudere mannen die er langdurig bij betrokken waren en deels jongeren die vaak maar kort aanhaakten.

Waterfield beklemtoont ook de humor bij Plato, geen van-dik-hout-zaagt-men-plankenhumor maar subtieler, meer ingehouden en met meer ironie en sarcasme, zoals bij uitstek tentoongespreid door de ondervragende Socrates. Bij anderen was die humor overigens minder subtiel, zoals bij de komediedichter Aristophanes, die Socrates in zijn stuk 'De Wolken' op de hak nam. En een collega-filosoof schreef een dialoog onder de titel *Sath n* ('Lul'), wat klinkt als een vulgaire woordspeling op de naam Plato.

Het voorlaatste hoofdstuk gaat specifiek in op de pogingen die Plato in Syracuse gedaan heeft om zijn politieke theorieën in praktijk te laten brengen. Waterfield laat mooi zien waarom die nobele pogingen uiteindelijk wel moesten stranden: Plato moest op eieren lopen toen de tiran zelf toch minder met filosofie bleek op te hebben dan hij hoopte, en toen degene met oprechte filosofische belangstelling (adviseur Dion) verbannen werd. Dat is niet meer goedgekomen. Plato zelf werd op de terugweg bijna als slaaf verkocht, maar dit lot kon hem nog nét met de betaling van een aanzienlijke som losgeld worden bespaard.

Plato stierf in 347, zesenzeventig jaar oud. Zoals Waterfield aan het slot van zijn biografie terecht constateert: 'Plato's leven was waarlijk een leven ten dienste van de filosofie en daarom is zijn leven voor ons nog altijd van belang. De grote vragen zullen altijd blijven.'

Na zijn dood ontstond er rond zijn persoon een heldencultus. De Academie kreeg zijn neef Speusippus als nieuwe leider en heeft het daarna nog tot in de zesde eeuw na Christus volgehouden. Waterfield weerstaat de verleiding om nog een heel verhaal te beginnen over het *Nachleben* van Plato, maar geeft ons wel een zeer uitvoerige literatuurlijst achterin zijn boek (in totaal 16 pagina's) met suggesties voor wie meer wil lezen, keurig thematisch gerubriceerd en met een indicatie welke studies bij uitstek geschikt zijn voor zelfstudie.

Een zeer leesbaar boek, dat alles biedt wat je ervan mag verwachten. De vertaler Wilma Paalman wordt op het omslag vermeld, zoals dat hoort; zij heeft een prima vertaling afgeleverd. Hooguit zou je kunnen zeggen dat Waterfield wat terughoudend is met citaten ter illustratie uit Plato's werk, maar anderzijds zijn er meer dan genoeg bloemlezingen te vinden die daarin kunnen voorzien.

Robin Waterfield, *Plato van Athene. Een leven als filosoof.*
Vertaald door Wilma Paalman.
Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2024

Waar denk jij deze winter?

De ISVW biedt op haar bosrijke landgoed in Leusden al sinds 1916 filosofiecurssussen aan zonder winst oogmerk. Kom eens langs voor een comfortabel verblijf in ons hotel, met goed verzorgde maaltijden, gastvrije bediening én voedsel voor de geest.

Deze winter bieden we weer verschillende filosofieweken aan:

FILOSOFIE EN KUNST

Maak kennis met de ideeën van filosofen en kunstenaars over schoonheid en kunst. Na afloop weet je alles over het sublieme, de romantiek en de esthetische ervaring. Met **Arthur d'Ansembourg**.

27 T/M 30 DECEMBER 2024

BUITEN DE TIJD

Onder begeleiding van **Renate Schepen** verdiep je in de 'vergeten filosofen' Sor Juana Inés de la Cruz en Maria Zambrano. Deze denkers waren visionair en wereldvernieuwend, met hun aandacht voor het poëtische denken en het luisteren naar stille stemmen in onszelf en de wereld.

27 T/M 30 DECEMBER 2024

HEIDEGGER

Wegens groot succes van zijn summerschool is **Dirk De Schutter** deze winter terug om wederom de filosofie van Heidegger in heldere taal uit te leggen. Onder andere de existentiële filosofie en Heideggers liefde voor poëzie komen aan bod.

6 T/M 10 JANUARI 2025

Bekijk ons aanbod op [ISVW.nl/weken](https://www.isvw.nl/weken)

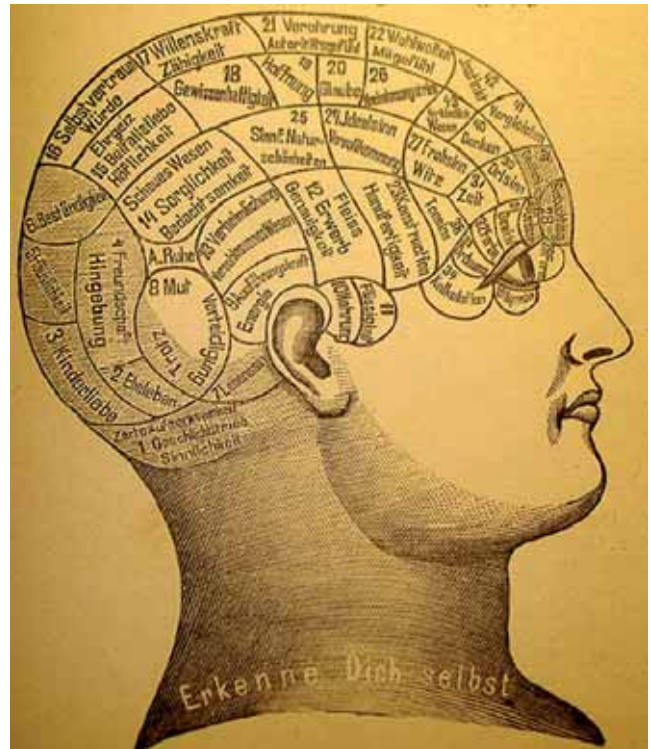
We hebben een groot probleem, toch?

Arts, filosoof en schrijver Bert Keizer waagt zich maar al te graag aan een van de grootste filosofische problemen in zijn boek *Het raadsel van de geest*. Een filosofisch onderzoek: het lichaam-geestprobleem. Wat moeten we nu denken van onze 'rare' geest?

Door Anne-Mathije Bogerd

Er is iets gekks aan de hand met dat wat wij geest, ziel of bewustzijn noemen. Als we praten over de geest, weten we ongeveer waar we het over hebben. We zijn ons ervan bewust dat het iets te maken heeft met onze gevoelens, emoties en verlangens. Vaak hebben we het over onze binnenwereld, dat kleine koninkrijk waarin we ons leven beleven. De geest heeft geen fysieke gestalte, in tegenstelling tot het lichaam, en toch is er een voelbare wisselwerking tussen het stoffelijke lichaam en de onstoffelijke geest. Een voorbeeld hiervan is dat mensen sneller overlijden aan een lichamelijke kwaal als ze de moed verliezen. We voelen dus aan dat de geest een relatie heeft met het lichaam, maar wat is die relatie dan? Dat is nu exact het probleem, we weten dat niet te beantwoorden.

Keizer onderzoekt in zijn boek hoe filosofen tegen het probleem aankijken en tot welke oplossingen zij komen. Hij komt tot drie beweringen: niemand is er nog in geslaagd om het lichaam-geestprobleem op te lossen, het probleem is een historisch groeisel dat ontstond in het werk van de eerste Griekse filosofen en de neurofysiologische kennis van sommige filosofen is onvoldoende.

Probleem (on)opgelost

Sinds Plato is er een duidelijke scheiding tussen het stoffelijke lichaam en de onstoffelijke geest. Keizer voert ons langs de grote westerse denkers die allen een poging hebben gedaan om het probleem voor eens en altijd uit de wereld te helpen. Hij bestudeert de welbekende namen waaronder John Searle, Thomas Nagel en David Chalmers. Elke filosoof bekijkt het probleem op een andere manier om grip te krijgen op de scheiding tussen lichaam en geest. Wordt de geest aangestuurd door het brein, is het bewustzijn gekoppeld aan begrijpen wat er zich afspeelt buiten het lichaam of is de geest toch een eigen entiteit?

Met humor en een bepaalde droogte, zo krijgt hij vaak jeuk van de gegeven oplossingen, geeft Keizer te kennen dat alle filosofen goede pogingen hebben gedaan om het probleem op te lossen, maar dat de probeersels slechts herformuleringen zijn. Volgens Keizer betekent dat niet dat alle denk pogingen zinloos waren: 'Filosofie is nog altijd een van de meest aantrekkelijke pogingen om iets wijzer te worden over onszelf'. Dat kan wel zo zijn, maar zonder oplossing blijft het probleem bestaan. Maar is het wel een probleem? Keizer is van mening dat iemand zich niet snel beperkt zal voelen in het dagelijks leven, omdat er nog steeds geen samenhangende visie is op het verband tussen lichaam en geest. Hij geeft aan dat filosofie wel interessant is en dat hij daarom veel plezier beleeft aan het werk van filosofen die nadenken

over het raadsel van het probleem. Het is duidelijk dat Keizer zich met vreugde heeft verdiept in de filosofische theorieën van het probleem. Het is echter jammerlijk dat het wederom een verdieping is in de welbekende, witte gedachtegangen van oude mannelijke filosofen. Valt er niet buiten dat gebied te onderzoeken?

Het proces

Het lichaam-geestprobleem is niet altijd een probleem geweest in de filosofiegeschiedenis. Keizer voert ons terug naar de wereld van de oude Grieken waar alles begon met mythen, prachtige verhalen over het leven op aarde en daarbuiten. Geleidelijk aan werden de mythen verdreven door de logos, die de goden die zorgden voor gewassen en water verdreef. De wereld zou stoffelijk zijn, het atomisme kwam op, de leer dat alle dingen uit zelfstandige elementen (atomen) bestaan.

Plato kan gezien worden als de koning van een volgende denkfase, hij veronderstelde naast een stoffelijke wereld een geestelijke wereld. Aan de ene kant hebben we de wereld zoals we die waarnemen met onze zintuigen, daarboven hangt de Ideeënwereld, een wereld die we kunnen zien met ons verstand. De toon is gezet, de geest is geboren en daarmee ook de scheiding tussen het stoffelijke lichaam en de onstoffelijke geest. Volgens Keizer kunnen we alleen van het lichaam-geestprobleem afkomen door terug te reizen naar de periode voor de Grieken. Toen bestond het onderscheid in het denken nog niet. Mij is evenwel niet bekend dat er een werkende tijdmachine is ontworpen. We zullen het ermee moeten doen.

Het ongelijk

Zou de neurofilosofie dan wellicht een aanzienlijke rol kunnen spelen in de oplossing van ons probleem? Die koppelt de geest aan de werking van het brein, maar volgens Keizer is er nog nooit een geest gevonden in de materie van de hersenen. Sommige filosofen en neurologen blijven echter overtuigd van de juistheid van de claim dat 'lichaam en geest een LAT-relatie hebben'. Zo wilde David Chalmers met het bouwen van een wet aantonen dat lichaam en geest samenvallen. Keizers conclusie is dat er geen eenduidige samenhang is tussen een neuronale gebeurtenis en bewustzijn. Hij geeft dat stevig te kennen: 'Hij [Chalmers] geeft geen antwoord op de boerelullenvraag hoe je erachter zou kunnen komen dat dit het geval is'. Het inbedden van de geest in het brein blijkt niet te werken, althans, bewustzijn blijft onverklaarbaar. Keizer geeft dat zo weer: 'We kunnen vanuit de neurobiologie wel uitleggen welke processen de basis vormen voor bewustzijn, maar hoe die processen erin slagen die basis te vormen is en blijft on-

duidelijk.' Deze zin klinkt teleurstellend. Is het niet zo dat Keizer tot een zoveelste herformulering komt?

Hoe komen we de teleurstelling te boven nu we weten dat de neurofilosofie ook geen uitkomsten biedt? Keizer geeft geen pasklaar antwoord. Hij komt niet verder dan te beamen dat het probleem onopgelost blijft en dat het nadenken over het lichaam-geestprobleem ons leidt naar de vraag wie of wat wij zijn: 'Een met niets of niemand te rijmen aanwezigheid in wat men ten onrechte beschrijft als een uithoek in het Heelal. Er zijn geen uithoeken in het Heelal. We hebben geen idee waar we zitten'. En dat vind ik weer een teleurstellend einde.

Inleiding in de geest

Het raadsel van de geest is pittig te noemen als je geen voorkennis hebt van de diverse theorieën over het probleem, maar ja, het is dan ook een pittige kwestie. Na wat geworstel wordt het al snel duidelijk wat Keizer ons wil laten zien: het probleem is onoplosbaar. Zijn filosofisch onderzoek is geschikt voor eenieder die meer kennis wil opdoen over het lichaam-geestprobleem; je wordt op een overzichtelijke manier ingeleid in de materie. De primaire teksten van besproken filosofen helpen bij de uitleg van Keizers gedachtegangen. Dit boek is misschien niet geschikt voor mensen die geen lichaam-geestproblemen ervaren. Desondanks heb ik genoten van Keizers droge en ironische schrijfstijl en voel ik me gesteund in mijn onbegrip van het probleem. Graag ga ik door met mijn dagelijks leven. ■

Bert Keizer, *Het raadsel van de geest, Een filosofisch onderzoek.* Rotterdam: Lemniscaat, 2024

ISVW KALENDER

OKTOBER

- 12-13 NĀGĀRJUNA: MEESTER VAN DE LEEGTE
12-13 SENECA II: WOEDE, APATHEIA, EUPATHEIA
14 TOEVAL *ONLINE*
21 BOEKPRESENTATIE HET GELUK VAN NABIJHEID
21-25 FILOSOFIE VAN DE NEUROWETENSCHAPPEN
28 ARENDT OVER VRIJHEID *ONLINE*
28-1 NOV MOEDERSCHAP REVISITED
28-1 NOV HET WAAROM VAN WERK

NOVEMBER

- 9-10 MARTHA NUSSBAUM I: DE BROOSHEID VAN ONS BESTAAN
16-17 SENECA III: VRIENDSCHAP, DANKBAARHEID EN MEDEMENSELIJKHEID
25 MAURICE MERLEAU-PONTY *ONLINE*

Colofon

iFilosofie is het gratis tijdschrift van de ISVW. Met een kleine donatie (vanaf € 5,-) draag je bij aan de voortzetting van *iFilosofie*.

DONEER

Hartelijk dank!

Abonneer je gratis op *iFilosofie*. Zo krijg je op het moment van verschijning de nieuwste editie in je inbox.

ABONNEER

Redactie

Florian Jacobs (hoofdredacteur)
Peter Huijzer (eindredacteur)
Noezha el Ajami
Anne-Mathije Bogerd
Valerie Granberg
Willem Hein Hogerzeil
Puck Hoogenboom
Luc Horsten
Marthe Kerkwijk
Quintus Masius
Sanne Rombouts
Marah Rose Seremak
Joanne Rouwendal
Kim Schreier
Ruwan van der Vaart
Arthur Veenstra
Rogier van der Wal

Opmaak:
Henk Droog | Platland

Afbeelding René ten Bos:
© Cortino AEG

© ISVW Uitgevers